DALVARZINTEPA OLTIN QUYMALARIDAGI XAROSHTHI YOZUVLARINING TARIXIY MANBA SIFATIDAGI AHAMIYATI

Mardonova Mohinur Mansurovna
Termiz davlat universiteti tayanch doktoranti
mardanova.mohinur@icloud.com
ORCID: 0009-0000-6992-6221
https://doi.org/10.5281/zenodo.24044183

Annotatsiya

Maqolada Dalvarzintepa oltin quymalaridagi xaroshthi yozuvlarining qadimgi Baqtriyada metallni hisobga olish va boylikni saqlash amaliyotlarini o'rganishdagi imkoniyatlari muhokama qilinadi. E'lon qilingan arxeologik va institutsional tavsiflarga tayangan holda yozuv, ornament va texnologik izlarni bir-biridan ajratish zarurati asoslanadi. Og'irlikni qayd etuvchi yozuv hisob amaliyotining dalili sifatida baholanadi, biroq undan aniq soliq tizimi yoki rivojlangan bank instituti mavjudligi haqida bevosita xulosa chiqarilmaydi. Quymalarni epigrafik, metrologik va kontekstual jihatdan birgalikda tadqiq etish uchun qayd mezonlari taklif qilinadi.

Kalit so'zlar: Dalvarzintepa, Baqtriya, oltin quyma, xaroshthi, epigrafika, metrologiya, xazina, iqtisodiy tarix.

Kirish

Dalvarzintepa xazinasi qadimgi Baqtriya oltin buyumlari tarixini yoritishda muhim o'rin tutadi. Undagi taqinchoqlar badiiy hunarmandchilikni o'rganishga xizmat qilsa, yozuvli quymalar metallning hisoblanadigan va saqlanadigan boylik sifatidagi xususiyatini muhokama qilish imkonini beradi. Shu sababli xazinani faqat zargarlik namunalari yig'indisi sifatida tavsiflash uning manbaviy imkoniyatlarini toraytiradi. Mazkur maqolaning maqsadi quymalardagi yozuvlardan qanday tarixiy savollarga javob izlash mumkinligini va qaysi xulosalar qo'shimcha dalil talab qilishini aniqlashtirishdir.

Manbalar va yondashuv

G. A. Pugachenkova Dalvarzintepadagi uylarning biridan oltin taqinchoqlar va quymalar topilganini qayd etadi; ayrim quymalarning og'irligi xaroshthi yozuvida ko'rsatilgan [1]. O'zbekiston Madaniyat va san'atni rivojlantirish jamg'armasi taqdim etgan tavsifda xazinaning 1972-yilda topilgani va umumiy og'irligi qariyb 36 kilogramm ekani bildirilgan [2]. Bu raqam ayni manbadagi yaxlitlangan ko'rsatkich sifatida qabul qilinadi; u har bir buyumning alohida tekshirilgan vaznlar ro'yxati o'rnini bosmaydi.

Tadqiqot e'lon qilingan tavsiflarning manbashunoslik tahliliga asoslanadi. Buyumlarning o'zi bevosita ko'zdan kechirilmagan, yozuvlarning yangi o'qilishi taklif etilmagan va metrologik birliklar bo'yicha hisob-kitob bajarilmagan. Shuning uchun maqolada aniq belgi transkripsiyasi, qotishma tarkibi yoki egasining ismi haqidagi tasdiqlanmagan ma'lumotlar keltirilmaydi. Asosiy e'tibor dalil bilan talqin orasidagi bog'lanishga qaratiladi.

Yozuv va ornamentni farqlash

Quyma sirtidagi har qanday belgini ornament deb atash to'g'ri emas. Ornament, avvalo, bezash va kompozitsiyani tashkil etish vazifasi bilan tavsiflanadi. Yozuv esa o'qiladigan belgilar tizimi orqali ma'lumot uzatadi. Texnologik iz buyum tayyorlash, kesish, tekshirish yoki foydalanish jarayonida hosil

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

bo'lishi mumkin. Ularning tashqi ko'rinishi ayrim hollarda o'xshash bo'lsa ham, tarixiy axboroti farqlanadi.

Shu bois tadqiqotning dastlabki bosqichi belgining funksiyasini oldindan belgilash emas, uni aniq hujjatlashtirish bo'lishi kerak. Belgilar soni, yo'nalishi, sirtning qaysi qismida joylashgani, chiziqlarning chuqurligi va boshqa izlar bilan munosabati qayd etiladi. Yuqori sifatli fotosurat hamda yon yoritish belgining kuzatiladigan shaklini beradi; epigrafik qiyoslash esa uning yozuvga mansubligini tekshiradi. Bu bosqichlar bir-biriga bog'liq, ammo aynan bir amal emas.

Og'irlik qaydi va hisob amaliyoti

Quymada og'irlikning qayd etilishi metall miqdori nazorat qilinganini ko'rsatuvchi dalildir [1]. Uning tarixiy ahamiyati oltinning moddiy mavjudligiga yana bir axborot qatlamini qo'shishidadir. Metallni saqlash bilan uning miqdorini belgilab qo'yish o'zaro aloqador, lekin farqli amallardir. Yozuv ushbu ikkinchi amalni ko'rishga yordam beradi.

Biroq miqdor nazorati qaysi tashkilot tomonidan amalga oshirilganini bitta yozuvdan aniqlab bo'lmaydi. U xususiy saqlash, savdo, ustaxona hisobi yoki boshqa amaliyotga tegishli bo'lishi mumkin. Ularning har biri tekshiriladigan ehtimoldir. Aniq muassasa haqida xulosa chiqarish uchun takroriy yozuv formulalari, bir xil o'lchov birliklari va ma'muriy kontekst bilan bog'liq qo'shimcha dalillar kerak bo'ladi.

Quyma va tangani ham farqlash zarur. Tanga sifatida tasniflashda metallning o'zi bilan birga uning shakli, zarb belgisi, chiqaruvchi hokimiyatga aloqasi va numizmatik qiyosi tekshiriladi. Quymadagi vazn yozuvi uni avtomatik ravishda tanga qilmaydi. Xuddi shuningdek, bitta xazinada tanga topilgan taqdirda ham, barcha quymalar ayni pul tizimiga mansub deb qabul qilinmaydi. Tasnif buyumga tegishli dalildan boshlanishi kerak.

Qiyosiy manbaning imkoniyati

British Museumning Amudaryo xazinasidagi oltin ko'zaga doir tavsifi qimmatbaho metall buyumlar ayirboshlashda vazniga ko'ra baholanishi mumkinligini qayd etadi [3]. Bu Dalvarzintepa yozuvlarini tushuntiruvchi to'g'ridan-to'g'ri dalil emas, balki muhim qiyosiy yo'nalishdir. Ikki majmua boshqa davr va hujjatlashtirish sharoitiga tegishli bo'lgani uchun ular orasida yagona iqtisodiy tizim mavjudligini taxmin qilish yetarli emas.

Qiyoslashning foydasi "oltin faqat bezak bo'lganmi?" degan savolni kengaytirishidadir. Buyum bir paytda estetik va moddiy qiymatga ega bo'lishi mumkin. Taqinchoqning ishlanganligi uning keyinchalik vazn hisobida baholanishini istisno etmaydi. Biroq konkret almashuv amaliyotini tiklash uchun yozma manbalar, o'lchov vositalari yoki bir xil belgili buyumlar guruhiga ehtiyoj saqlanadi.

Tadqiq etish mezonlari

Dalvarzintepa quymalari bo'yicha kelgusi tadqiqotda har bir buyum uchun alohida qayd varag'i yuritish taklif qilinadi. Unda inventar raqami, topilish birligi, saqlanish holati, o'lcham va hozirgi massa bir-biriga bog'lanadi. Epigrafik qismda asl tasvir, transkripsiya, o'qish variantlari va ularning ishonchlilik darajasi ajratiladi. Metrologik qismda yozuvdan anglashilgan miqdor hozirgi massa bilan taqqoslanadi; yo'qotish, shikastlanish yoki noma'lum birlik ehtimollari hisobga olinadi.

Tafovut kuzatilsa, uni darhol qadimgi hisob xatosi deb e'lon qilish mumkin emas. Buyumning bir qismi yo'qolgan, sirtidan namuna olingan yoki yozuv boshqa o'lchov amaliyotiga oid bo'lishi mumkin. Bular ushbu quymalarda aniqlangan holatlar emas, tekshirishda nazarda tutilishi kerak bo'lgan ehtimollardir. Ularni tekshirish uchun saqlash va restavratsiya hujjatlari ham zarur.

Kontekstual bo'lim quymaning boshqa buyumlar bilan birga topilishini qayd etishi kerak. Taqinchoqlar va xom yoki yarim tayyor metallning birgalikda mavjudligi jamg'arma tarkibini tahlil

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

qilishga yordam beradi. Biroq topilma tarkibidan egasining kasbi yoki ijtimoiy maqomini bevosita chiqarish o'rniga, bunday xulosalar turar joy rejasi va boshqa moddiy dalillar bilan tekshirilishi lozim.

Xulosa

Dalvarzintepa oltin quymalaridagi xaroshthi yozuvlari metallni hisobga olish amaliyotini o'rganishda muhim manbadir. Ularni ornament va texnologik izlardan farqlash tarixiy talqinning dastlabki sharti hisoblanadi. Vazn yozuvlari iqtisodiy izohni kuchaytiradi, ammo aniq muassasa, pul tizimi yoki mulkdorni mustaqil ravishda aniqlab bermaydi. Epigrafika, metrologiya va arxeologik kontekstni uyg'unlashtirish xazinaning iqtisodiy ahamiyatini tekshiriladigan dalillar asosida yoritishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Pugachenkova G. A. Dal'verzin Tepe // Encyclopaedia Iranica. 1993. Vol. VI, fasc. 6. P. 614–615. URL: https://www.iranicaonline.org/articles/dalverzin-tepe/ (murojaat sanasi: 05.11.2026).
2. Arts & Culture Development Foundation under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan. A treasure trove of Dalverzintepa // Google Arts & Culture. URL: https://artsandculture.google.com/asset/a-treasure-trove-of-dalverzintepa/hwFm63fxRMLYoA (murojaat sanasi: 05.11.2026).
3. British Museum. Gold jug from the Oxus treasure. Inv. 1897,1231.17 // Google Arts & Culture. URL: https://artsandculture.google.com/asset/gold-jug-from-the-oxus-treasure/VwH3SixnSlbW0g (murojaat sanasi: 05.11.2026).

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.